

Anita Młynarczyk-Tomczyk

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Model nauczania przedmiotów pedagogicznych w liceach pedagogicznych w latach 1944-1970

W artykule omówiono model nauczania przedmiotów pedagogicznych w liceach pedagogicznych, będących w 25-leciu Polski Ludowej podstawową formą kształcenia kandydatów na nauczycieli szkół podstawowych. Przedmioty pedagogiczne stanowiły o specyfice tych zakładów. Spełniały, obok kształcenia w zakresie ogólnokształcącym, artystyczno-technicznym oraz praktyki pedagogicznej, decydującą rolę w zakresie przygotowania do zawodu nauczycielskiego. Gruntowna ich znajomość obowiązywała wszystkich absolwentów.

W artykule wykazano, że absolwentów liceów pedagogicznych starano się wyposażyć w gruntowną wiedzę z zakresu psychologii oraz teorii i historii wychowania, aczkolwiek, szczególnie w odniesieniu do lat 1949-1956, niepozbawioną treści ideologicznych. Zaznaczyć należy, że o ostatecznym kształcie programu przedmiotów pedagogicznych w drugiej połowie lat pięćdziesiątych i w latach sześćdziesiątych zdecydował wybitny pedagog, historyk oświaty i szkolnictwa Bohdan Suchodolski. Zastosowany przez niego układ zagadnień był oryginalny i zasługujący na uznanie.

Licea pedagogiczne były w okresie Polski Ludowej podstawową formą kształcenia kandydatów na nauczycieli szkół podstawowych. Z racji swej funkcji od początku swego istnienia stały się obiektem zainteresowań władz oświatowych. Od nauczycieli bowiem oczekiwano szczególnego wsparcia i lojalności wobec dokonujących się w Polsce przeobrażeń politycznych i społeczno-gospodarczych. Dążono do wykreowania aktywistów, kształtujących socjalistyczną świadomość młodego pokolenia. Przywiązywano więc dużą wagę zarówno do ich kompetencji merytorycznych, jak i metodycznych, podbudowanych rzeczową wiedzą z zakresu przedmiotów pedagogicznych.

Licea pedagogiczne utworzono w 1937 r., i wyznaczono im rolę zakładów przygotowujących, w ciągu 3-letniego kursu, absolwentów szkół powszechnych do zawodu nauczycielskiego (Wójcik-Łagan, 1999, s. 262-267). Po II wojnie, ze względu na braki w kadrze nauczycielskiej, skrócono w nich naukę do dwóch lat. W 1947 utworzono czteroletnie licea pedagogiczne, a w 1957 edukację w tych zakładach przedłużono do lat pięciu. Do połowy lat sześćdziesiątych licea pedagogiczne były głównym źródłem dopływu kadr nauczycielskich do szkół podstawowych (Krawcewicz, 1970, s. 140-141; Młynarczyk-Tomczyk, 2009, s. 21; Chmielewski, 2006, s. 43-51). W 1965 r. przeprowadzono w nich ostatnią rekrutację (Młynarczyk-Tomczyk, 2009, s. 25).

Przedmioty pedagogiczne stanowiły o specyfice tych zakładów. Spełniały, obok kształcenia w zakresie ogólnokształcącym, artystyczno-technicznym i praktyki pedagogicznej, decydującą rolę w zakresie przygotowania kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Gruntowna ich znajomość obowiązywała wszystkich absolwentów. Czas przeznaczony na nauczanie bloku przedmiotów pedagogicznych uzależniony był od przyjętego przez władze oświatowe „profilu” kształcenia. W okresie, gdy zakłady przygotowywały nauczycieli do nauczania we wszystkich klasach szkoły podstawowej (lata 1944-1954 i 1957-1959), proporcja czasu była korzystna dla przedmiotów ogólnokształcących i ich metodyk. Natomiast, gdy w liceach funkcjonował model kształcenia nauczycieli do klas I-IV (lata 1954-1957, 1961-1970), zmniejszono liczbę godzin przeznaczoną na nauczanie przedmiotów ogólnokształcących, na rzecz pedagogicznych, artystyczno-technicznych i metodyki nauczania początkowego (Młynarczyk, 2007, s. 49). Częste zmiany w planach studiów, spowodowane brakiem zdecydowanej koncepcji w polityce kształcenia nauczycieli szkół podstawowych, powodowały zamęt w pracy tych szkół. Stan tymczasowości trwał do lat sześćdziesiątych. W związku z reformą szkolnictwa podstawowego¹ i troską o lepsze przygotowanie kadr liceom nadano charakter szkół kształcących nauczycieli do klas I-IV.

Od momentu reaktywowania liceów pedagogicznych (1944 r.) do ich likwidacji (1970 r.) kilkakrotnie dokonywano zmian w modelu kształcenia pedagogicznego. W latach 1944-1948 obowiązywała przedwojenna koncepcja nauczania przedmiotów pedagogicznych (*Program nauki <tymczasowy> w państwowym liceum pedagogicznym*), która ulegała kilkakrotnym modyfikacjom. Przygotowanie pedagogiczne obejmowało wówczas: nauczanie i wychowanie w szkole powszechnej, pedagogikę z historią wychowania oraz życie dziecka w środowisku². Pierwszych zmian w postaci cięć w siatce godzin dokonano już w 1944 r.³, a pod koniec 1945 r. poszczególne kuratoria rozestały: „Wytyczne do spraw realizowania przedwojennego programu nauki w państwowym liceum pedagogicznym w ciągu 2 lat” (AAN, sygn. 1618, s. 97). Proponowano redukcję niektórych zagadnień z psychologii, zmniejszono liczbę godzin z pedagogiki i historii wychowania oraz wyeksponowano ćwiczenia praktyczne. Wskazano również na możliwość „cięć” w treściach programu (Dziennik Urzędowy, 1946, nr 1-2, s. 31-33; AAN, sygn. 1618, s. 97-98). Oprócz tego zachęcano nauczycieli – pedagogów do opracowania autorskich propozycji, mających stanowić załączek przyszłych programów nauczania przedmiotów pedagogicznych. Postulat ten spotkał się z pozytywnym przyjęciem ze strony nauczycieli. Z pewnymi nowatorskimi rozwiązaniami wystąpili np. pedagodzy z Poznania (AAN, sygn. 1618, s. 396). W kolejnym programie nauczania, z 1946/1947 r., ponownie zredukowano liczbę godzin przypadających

¹ Reformę wdrażano przez kilka lat. Nowy plan godzin w szkolnictwie podstawowym wprowadzono stopniowo, zgodnie z harmonogramem realizacji reformy, w r. szk. 1962/1963 w kl. III w roku 1963/1964, kl. IV-V, a w latach 1964-1966 kolejno klasy VI-VIII. Zob. Dobosiewicz, 1971, s. 95.

² Na psychologię przeznaczono 5 godz. (3 godz. w kl. I i 2 w kl. III), na nauczanie i wychowanie w szkole powszechnej – 12 godz. (po 6 godz. w kl. II i III), na pedagogikę z historią wychowania – 6 godz. w kl. III oraz Życie dziecka i zagadnienia współczesne, po 3 godz. w kl. I-III. *Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum pedagogicznym z polskim językiem nauczania*, Łwów 1938, s. 21. Zob. też: Wójcik-Łagan, 1999, s. 263.

³ Psychologia utraciła 2 godz. Uczono jej w klasach I-II po 2 godz. tyg. Pedagogika z historią wychowania utraciła 1 godz. (wymiar zmniejszono z 6 do 5 godz.). Nauczanie i wychowanie utrzymało dotychczasową liczbę godz. (12), natomiast na przedmiot: życie dziecka w środowisku i zagadnienia życia współczesnego, przeznaczono 1 godz. mniej. Zarządzenie Kierownika Resortu Oświaty, z dnia 1 września 1944 r. w sprawie organizacji studiów nauczycielskich w roku szkolnym 1944-1945, Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty, 1944, nr 1-4, poz. 10, s. 13.

na przedmioty pedagogiczne⁴. Było to zgodne z ustaleniami, zwołanego przez władze komunistyczne, Zjazdu Oświatowego w Łodzi (18-22 czerwca 1945 r.)⁵, na którym postulowano, by „główny ośrodek nauczania” w liceach pedagogicznych, jako zakładach kształcących nauczycieli do wszystkich klas szkoły podstawowej, stanowiły przedmioty ogólnokształcące (Świdwiński, 1945, s. 218). Podobnych zmian dokonano w 1947 r. Ponadto zrezygnowano z przedmiotu: nauczanie i wychowanie w szkole powszechnej, a wprowadzono nowy: higiena szkolna i społeczna⁶. Jednocześnie Ministerstwo Oświaty przystąpiło do prac nad programami, które miały się stać wyrazem „nowych potrzeb oraz nowego ducha szkoły polskiej”⁷.

Nową koncepcję programu, opracowaną pod wpływem zachodzących w kraju zmian politycznych (zwycięstwo komunistów w wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 1947 r., eliminacja opozycji)⁸, wprowadzono do zakładów w 1948 r. Oparto ją na dorobku radzieckiej pedagogiki i psychologii⁹. Autorami nowej propozycji byli: pedagog oraz historyk nauki i kultury B. Suchodolski, dydaktyk i filozof K. Sośnicki, psycholog i nauczyciel psychologii Tadeusz Tomaszewski (1911-2000) oraz Konstanty Lech (1899–1973), długoletni nauczyciel, instruktor oświaty, pedagog. Program miał charakter przejściowy, jednakże stanowił zasadniczy przełom w przygotowaniu do zawodu przyszłych nauczycieli szkół podstawowych. Jego założenia narzucały realizację głównych celów ideologii partii rządzącej – PPR, a następnie PZPR (Chmielewski, 2006, s. 170), a treści, ze względu na sytuację społeczno-polityczną, były „zupełnie nowe i świeże” (AZG ZNP, sygn. 721, s. 86).

W zaproponowanym projekcie nauczanie przedmiotów pedagogicznych rozpoczynano od klasy trzeciej i łączono je z praktyką pedagogiczną. Edukacja pedagogiczna zaznajomiła kandydatów na nauczycieli z celami nauczania, realizowanymi w Polsce Ludowej, z głównymi pojęciami, prawami i zasadami dydaktyki, nauczyciela planowania i prowadzenia zajęć szkolnych oraz przygotowała do samokształcenia.

⁴ Zmniejszono liczbę godzin na nauczanie psychologii z 4 do 3, na „nauczanie w szkole powszechnej”, z 12 do 9, „pedagogikę z historii wychowania”, z 5 do 4, oraz zrezygnowano z przedmiotu: „życie dziecka w środowisku i zagadnienia życia współczesnego”, a wprowadzono jedynie treści dotyczące zagadnienia życia współczesnego, przeznaczając na nie 2 godz. tygodniowo. Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (dalej AZG ZNP) Wydział Pedagogiczny (Wydz. Pedag.), sygn. 720, bp.

⁵ Na zwołanym z inicjatywy Ministerstwa Oświaty Zjeździe przedstawiono zasady przebudowy szkoły polskiej, w myśl forsowanego przez Polską Partię Robotniczą stanowiska. Wypowiedziano się wówczas (Władysław Bieńkowski) za szkołą demokratyczną, powszechną i publiczną oraz bezpłatną. Obowiązek szkolny rozciągnięty został na osiem lat i obejmował dzieci w wieku od 7 do 15 lat. Na Zjeździe podjęto również zagadnienia kształcenia nauczycieli. Według Stanisława Skrzyszewskiego, kierownika, powołanego w ramach Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego Resortu Oświaty, kwestia ta miała wymiar społeczny, polityczny i ideowy. Zob. Chmielewski, 2006, s. 14-15.

⁶ Zmniejszono liczbę godzin na nauczanie psychologii z 4 do 3, natomiast higiena szkolna i społeczna uzyskała w klasie IV, 1 godz. (Ratuś, 1974, s. 196).

⁷ W związku z powyższym Ministerstwo prosiło dyrekcję zakładów kształcenia nauczycieli o zebranie opinii nauczycieli o dotychczasowych programach i o ewentualnych kierunkach zmian, jakich należało w nich dokonać. Odpowiedzi należało przesać do 1 grudnia 1947 r. AAN, Min. Oświaty, sygn. 4267, s. 13.

⁸ Stałszowanie wyborów w styczniu 1947 r. pozwoliło komunistom stworzyć Sejm Ustawodawczy, w którym posiadali wraz z koncesjonowanymi przez siebie partiami zdecydowaną większość głosów, zdolną do przeforsowania wszelkich zmian ustrojowych. Wraz z likwidacją niezależnych środowisk politycznych komuniści zapoczątkowali akcję zmierzającą do jednoczenia istniejących partii pod swą kontrolą (Albert, 1995, s. 100, 110).

⁹ AAN, Min. Oświaty, sygn. 4268, s. 6. Do czerpania z radzieckiego dorobku w dziedzinie nauki, oświaty i wychowania nawiązywała m. in. Ż. Kormanowa. Tamże, Akta Żanny Kormanowej, 1900-1988 (dalej akta Ż. Kormanowej), sygn. 255, s. 142-143.

Program stanowił wstęp do dalszych przeobrażeń. W 1950 r. wprowadzono do liceów pedagogicznych następną propozycję programową, tym razem opartą na założeniach ideologii marksizmu-leninizmu¹⁰, która usankcjonowała model nauczania przedmiotów pedagogicznych na okres kilku następnych lat, aczkolwiek ulegała pewnym modernizacjom (Gurycka, 1955, s. 3). Na kanon edukacji pedagogicznej składały się następujące przedmioty: pedagogika wraz z metodyką nauczania początkowego, psychologia oraz higiena szkolna i społeczna.

Pedagogiki wraz z metodyką nauczania początkowego nauczano od klasy drugiej (2 godz. tygodniowo, łącznie 64 godz. w ciągu całego roku szkolnego). Po ogólnych informacjach dotyczących pedagogiki, jako przedmiotu, jej celów i zadań oraz związków z innymi naukami pedagogicznymi, realizowano materiał nauczania z zakresu: „historycznego i klasowego charakteru wychowania”. Na wybranych przykładach z historii wychowania, omawianych od okresu wspólnoty pierwotnej do „wszechstronnego rozwoju człowieka w ustroju socjalistycznym”, młodzież zapoznawała się ze zmiennością form wychowania w ciągu dziejów, uczyła interpretowania zjawisk wychowawczych, z punktu widzenia klasowego, oraz zdobywała podstawowe pojęcia pedagogiczne, niezbędne w dalszej nauce (Tymczasowa instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych, 1954). W klasie trzeciej realizowano kolejny dział pedagogiki: „teorię i organizację nauczania” (dydaktyka), przeznaczając na nią 3 godz. tygodniowo (łącznie 96 godz.), w ramach których opracowywano najistotniejsze elementy procesu kształcenia (treści kształcenia, zasady, metody oraz formy organizacyjne nauczania itd.). W klasie czwartej omawiano „teorię i organizację wychowania” (4 godz. tygodniowo – 100 godz. rocznie). Obok „marksistowskiego spojrzenia na rolę wychowania, dziedziczności i środowiska oraz celów i treści wychowania socjalistycznego, estetycznego i fizycznego”, omawiano kwestie organizacyjno-praktyczne, z zakresu funkcjonowania szkoły i szkolnictwa oraz planowania pracy, zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych itd. W klasie czwartej, obok zagadnień z „teorii i organizacji wychowania”, realizowano program metodyki nauczania początkowego. Omawiano m.in. warunki pracy oraz cele i treści nauczania w klasie pierwszej, ze szczególnym uwzględnieniem języka polskiego i matematyki, a także nauczanie innych przedmiotów, m.in. historii w klasach II–IV (Program nauki w liceum pedagogicznym, 1950, s. 7-42).

Na naukę psychologii, w nowej koncepcji programowej, wyznaczono 3 godziny tygodniowo. Omawiano m.in. „dialektyczno-materialistyczne pojęcie zjawisk psychicznych”, „znaczenie i metody psychologii”, „fizjologiczne podstawy procesów psychicznych”, „główne rodzaje procesów psychicznych”, „osobowość” oraz „problem faz rozwojowych” (Program nauki w liceum pedagogicznym, 1950, s. 62-69). Program w tej postaci realizowano przez pięć lat, choć już w 1951 r. wprowadzono pewne poprawki, o charakterze ideologiczno-wychowawczym. Między innymi wyeksponowano „wnioski z nauki Iwana Pawłowa” oraz wzbogacono treści o zagadnienia z psychologii wychowawczej (Dz. Urz. Min. Oświaty, 1951, nr 13, poz. 165, s. 207).

¹⁰ Nowe, oparte na założeniach ideologii marksizmu-leninizmu, koncepcje programowe stały się istotnym elementem stalinizacji edukacji szkolnej. Cele sformułowane w programie nauczania przedmiotów pedagogicznych, z 1950 r., odzwierciedliły aktualne przemiany społeczno-polityczne w Polsce tego okresu. Nauczanie przedmiotów pedagogicznych miało zaznajomić kandydatów na nauczycieli z zadaniami politycznymi, społecznymi i wychowawczymi szkoły, z rolą nauczyciela w Polsce Ludowej, wytworzyć głębokie przekonanie o wielkości tych zadań, wyrobić umiejętność ścisłego wiązania pracy szkoły i nauczyciela z budową socjalizmu. Ponadto zaznajomić kandydatów na nauczycieli z podstawowymi problemami socjalistycznej teorii pedagogicznej oraz z przodującymi doświadczeniami szkoły radzieckiej i polskiej oraz wyrobić socjalistyczny stosunek do pracy pedagogicznej oraz umiejętności zespołowej działalności w realizowaniu zadań szkoły (Ratus, 1974, s. 95).

W propozycji programu z 1950 r. dokonano też zmian w nauce higieny. W latach 1948-1950 uczono jej przez jedną godz. tygodniowo, w klasie czwartej (Ratus, 1974, s. 196 i 204). Natomiast od 1950 r. higienę wprowadzono już do klasy drugiej. Treści programu podzielono na higienę społeczną i szkolną – podział ten obowiązywał od r. szk. 1947/1948 (Ratus, 1974, s. 196). W ramach higieny społecznej omawiano m.in. „pojęcie higieny jako nauki o warunkach niezbędnych do zdrowego życia i prawidłowego rozwoju organizmu ludzkiego”, „higienę miast, miasteczek, wsi”, „choroby zakaźne i ich przyczyny”, „racjonalne pielęgnowanie niemowląt” oraz „służbę zdrowia w Polsce Ludowej i jej zadania”. W odniesieniu do higieny szkolnej zalecano omówienie kwestii zdrowia dziecka w szkole, higienę pracy umysłowej, rolę nauczyciela i szkoły w wychowaniu higienicznym, opiekę higieniczną i lekarską, higienę internatów i burs oraz higienę zawodu nauczycielskiego itd.

Przez okres kilku następnych lat (aż do 1956 r.) w programach pedagogiki i dydaktyki nie dokonano znaczących modyfikacji. W zakresie pedagogiki, w 1954 r., na niektóre zagadnienia zwiększono wymiar czasu, jak np.: „proces nauczania” (z 9 do 11 godz. tygod.) i „metody nauczania” (z 15 do 20 godz. tygod.) oraz wprowadzono kilka nowych tematów, m.in. „kształcenie politechniczne” oraz „wychowanie moralne” (z zakresu teorii i organizacji wychowania) (Tymczasowa instrukcja, s. 16-21, 22-25 i 34-35). Inne, w 1955, zredukowano, np. temat dotyczący „lekcji”, a zaoszczędzony w ten sposób czas wykorzystano na hospitacje i lekcje praktyczne. Dużo mniej czasu przeznaczono na realizację zagadnienia dotyczącego celów i zadań wychowania socjalistycznego, z niektórych tematów zrezygnowano, np. „marksistowsko-leninowskiej nauki o roli wychowania, dziedziczności i środowiska w kształtowaniu osobowości człowieka”. Do programu dydaktyki (1956 r.) wprowadzono nowe tematy dotyczące celów nauczania oraz kontroli i oceny wyników nauczania (Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1956/57, 1956, s. 3-7). Dodatkowo zwiększono wymiar godzin na metodykę nauczania początkowego, ze 100 do 108 godz. rocznie (plus 18 godz. praktyki w kl. pierwszej) (Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1955/56, 1955, s. 3-14 i 21).

Dość istotne zmiany poczyniono natomiast w zakresie psychologii. Zmniejszono wymiar godzin na nauczanie tego przedmiotu z trzech do dwóch (1955). Ponadto zaprojektowano nową wersję programu, która wkrótce stała się przedmiotem eksperymentu w czterech liceach pedagogicznych: Warszawa – (2 licea) i po jednym w Białymstoku i Łodzi. Głównym założeniem autorów nowej koncepcji było systematyczne przygotowanie licealisty do zrozumienia roli nauczania i wychowania w rozwoju dziecięcej psychiki, dlatego też zagadnienia dotyczące faz rozwojowych dziecka powiązano z zagadnieniami pedagogicznymi: „jak dziecko poznaje świat”, „jak dziecko pracuje”, „jak dziecko żyje z innymi”. Z drugiej strony bardziej niż do tej pory eksponowano ustalenia I. Pawłowa w interpretacji zjawisk psychicznych (Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1955/56, 1955, s. 3). Redukcja godzin na nauczanie psychologii nie spotkała się z aprobatą pedagogów. Domagano się zwiększenia czasu na nauczanie tego przedmiotu¹¹. Dezyderat ten nie został jednak uwzględniony (AAN, sygn. 2553, s. 3-7).

¹¹ Do największych mankamentów w nauczaniu psychologii zaliczono: niedostateczny wymiar czasu utrudniający realizację ćwiczeń stanowiących konieczny warunek zdobycia umiejętności zastosowania wiedzy teoretycznej do konkretnych problemów pedagogicznych. Wytykano również niedostateczne przygotowanie wykładowców. AAN, Min. Oświaty, sygn. 2553, s. 6.

W drugiej połowie lat pięćdziesiątych, pod wpływem przemian, będących konsekwencją wydarzeń z października 1956 r.¹², dotychczasowe programy poddano krytyce (Zaborowski, 1956, s. 527-532), a nauczyciele uzyskali prawo wprowadzania niezbędnych zmian i ulepszeń¹³. Na r. szk. 1957/58 przygotowano nowy program nauczania. Jego recenzentami byli znani pedagodzy, wspomniani już K. Sośnicki i B. Nawroczyński oraz Zygmunt Mysłakowski (1890-1971 profesor pedagogiki) (AAN, sygn. 4623, s. 2). Pod wpływem zmian organizacyjnych w liceach pedagogicznych (ponownie przejęły one rolę zakładów, kształcących nauczycieli do wszystkich klas szkoły podstawowej), zmniejszono liczbę godzin na metodykę nauczania początkowego (z 6 do 2 godz. tygodniowo). Ponadto cykl nauczania przedmiotów pedagogicznych rozpoczął się od klasy czwartej. Uczniowie poznawali teorię nauczania (2 godz. w semestrze pierwszym i 4 w drugim), wraz z psychologią ogólną. W założeniu twórców programów przedmioty te, ze względu na treści znane uczniom z obserwacji procesów własnego uczenia się, miały być łatwe w percepcji. Po wiadomościach wstępnych, dotyczących przedmiotu i zadań pedagogiki, omawiano zagadnienia z zakresu wychowania, nauczania i ich wzajemnego stosunku oraz główne instytucje wychowania, po czym przechodzono do teorii nauczania (dydaktyki). Treści programu nie uległy istotnym zmianom. Zaproponowano tylko kilka nowych zagadnień, np. „związek dydaktyki z psychologią i logiką”, wprowadzono też dział dotyczący „uczenia się i nauczania”, w którym znalazło się miejsce na następujące zagadnienia: „bezpośrednie i pośrednie źródła poznania”, „rola myślenia w procesie uczenia się”, itd. Zainteresowano się też dydaktyką zachodnioeuropejską i światową. Na przykład system klasowo-lekcyjny omówiono teraz na tle innych systemów np. daltońskiego i szkoły pracy¹⁴. W większym stopniu zmodyfikowano natomiast program dla klasy piątej, w której realizowano teorię i historię wychowania, przeznaczając na nie 2 godz. (wcześniej przedmioty te omawiano w klasie drugiej »historyczny i klasowy charakter wychowania« i czwartej »teoria i organizacja wychowania«). Zapoznawano uczniów

¹² Narastający od 1953 roku kryzys stalinizmu jako systemu społeczno-politycznego oznaczał również kryzys stalinowskiego modelu nauki, m. in. pedagogicznej. Największe zmiany przyniósł rok 1956. Istotnym wstrząsem były docierające, mimo wysiłków cenzury, pogłoski o treści referatu N. Chruszczowa na XX zjeździe KPZR 25 lutego 1956 r. W Polsce rewelacje te padły na podatny grunt. Walka frakcyjna w PZPR i pogarszająca się sytuacja ekonomiczna w kraju doprowadziła do strajku generalnego w Poznaniu, 28 czerwca 1956 r., którego konsekwencją była zmiana ekipy rządzącej. Na czele PZPR stanął Władysław Gomułka. Październik 1956 r. przyniósł pozytywne zmiany w nauce, kulturze oraz oświacie (Młynarczyk-Tomczyk, 2009, s. 25, 117). Z nowych programów nauczania przedmiotów pedagogicznych w liceach pedagogicznych znikło przesycenie celami i treściami o charakterze ideologiczno-wychowawczym i propagandowym. W znacznym stopniu ograniczono również dorobek nauki radzieckiej w tej dziedzinie. Ratus, 1974, s. 101.

¹³ Kierownik WODKO w Gdańsku w związku z sytuacją polityczną w 1956 r. miał utrudnioną działalność, ze względu na postawę zespołu pedagogów, którzy stawiali kategoryczne żądania natychmiastowych zmian w programach nauczania. AAN, Min. Oświaty, sygn. 2553, s. 69. Tamże, Centralny Ośrodek Doskonalenia Kadr Oświatowych w Warszawie 1949-1950. 1951-1958 (dalej CODKO w Warszawie), sygn. 18, s. 79.

¹⁴ „System daltoński” i „szkoła pracy” zaliczane były do kierunków szkoły aktywnej, która wyrosła na gruncie krytyki receptywnego, autorytarnego i statycznego kształcenia w szkole tradycyjnej, opierającej się na przekonaniu o potrzebie przekazywania uczniowi gotowej wiedzy w jej niekwestionowanej i zdaniem nauczyciela najdoskonalszej postaci. Kierunki szkoły aktywnej zakładały, że podstawowym kanonem organizacji i przebiegu nauczania powinna być samorzutna, samodzielna, pozbawiona ingerencji z zewnątrz, działalność uczącego się. Uczący się miał dociekać prawdy o przeszłości na podstawie własnego działania, samodzielnego docierania do źródeł i rzetelnego, na miarę posiadanych umiejętności ich interpretowania (Majorek, 2004, s. 358-360; Dobrowski, Nowacki, 1966, s. 36-44; Michalski, 1994, s. 6-13, 56-84).

z przedmiotem i zadaniami teorii wychowania i jej związkami z innymi naukami (np. socjologią i etyką), czego nie uwzględniano we wcześniejszych programach. Omawiano: „czynniki i procesy wychowania” oraz cele, zasady, metody, środki i organizację wychowania. Z zakresu historii wychowania, tak jak do tej pory, realizowano tematy od okresu wspólnoty pierwotnej do ustroju szkolnego oraz organizacji nauczania i wychowania w Polsce Ludowej, jednakże w treściach programu wprowadzono dość istotne zmiany. Znacznie skrócono dotychczasowy materiał, a wprowadzono nowe hasła, m.in. „Szkoły i systemy pedagogiczne XIX w.”, „Tradycyjne i nowe systemy nauczania i wychowania” itd. (Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1957/58, 1957, s. 8-13). W klasie piątej omawiano również metodykę nauczania początkowego. Program tego przedmiotu nie uległ zmianie (Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1957/58, 1957, s. 15-17).

W nowym programie wprowadzono także korzystne zmiany w zakresie psychologii. Zwiększono liczbę godzin i rozłożono naukę tego przedmiotu na okres dwóch lat (kl. czwarta i piąta – 2 godz. tygodniowo). Autorzy zaproponowali, by w pierwszym etapie realizacji programu zaznajomić przyszłych nauczycieli z fazami rozwoju psychomotorycznego uczniów i ich wpływem na nauczanie i wychowanie. Zalecano omówić wiadomości wstępne dotyczące „materialistycznego pojmowania psychiki” (zajęto się m.in. związkiem psychiki ze światem zewnętrznym i z działaniem, zależnością psychiki od układu nerwowego i jego rozwoju, budową układu nerwowego, nauką I. Pawłowa o wyższej czynności nerwowej, a także społecznym charakterem procesów psychicznych) oraz metodami poznawania psychiki dziecka. Ponadto realizowano procesy i cechy psychiczne (wrażenia, spostrzeżenia, itd.) oraz osobowość (skłonności, zdolności, umiejętności itd.). W klasie piątej analizowano rozwój psychiczny dziecka i główne kierunki współczesnej psychologii (Instrukcja programowa na r. szk. 1957/1958, s. 18-23).

W 1957 r. wprowadzono też nowe zagadnienia do treści programu higieny szkolnej i społecznej, m.in. „Sprzęt szkolny ze stanowiska higienicznego”, „Organizacja dni wolnych od zajęć szkolnych” i inne. Interesującą propozycją stanowiły ćwiczenia dla uczniów, dołączone do poszczególnych zagadnień. Dla przykładu po temacie „Higiena pracy umysłowej” polecano, aby licealiści opracowali tygodniowy plan lekcji, dla uczniów klas I-IV, uwzględniając w nim poznane podczas zajęć wymagania (Instrukcja programowa na r. szk. 1957/1958, s. 27-35).

Ministerialny projekt programu przedmiotów pedagogicznych nie zyskał poparcia Bohdana Suchodolskiego (1903–1992, pedagoga, dydaktyka, historyka oświaty i wychowania), reprezentującego Wydział Pedagogiki Uniwersytetu Warszawskiego (Suchodolski, 1957, s. 117 i 119-120). Stał się więc przedmiotem dyskusji (Filipek, 1958, s. 5; Sośnicki, 1958, s. 3; Walczyna, 1958, s. 4; Sośnicki, 1961, s. 30). B. Suchodolski skrytykował m.in. podział pedagogiki na teorię nauczania i wychowania. Wypowiedział się również za wprowadzeniem przedmiotów pedagogicznych, od klasy trzeciej, krytykując dotychczasowy podział liceum pedagogicznego na klasy niższe, „wyłącznie ogólnokształcące” i wyższe „pedagogiczne” (Komisja Programowa Przedmiotów Pedagogicznych, s. 5; Liceum pedagogiczne. Program przedmiotów pedagogicznych. II wariant, 1958, s. 1).

Z uwagi na złożoność problemu dyskusja nie zdołała wyjaśnić wszystkich zagadnień spornych (Zborowski, 1958, s. 24). W związku z czym, w 1958 r., wprowadzono dwa warianty programu przedmio-

tów pedagogicznych i stworzono, po raz pierwszy w Polsce Ludowej, warunki do eksperymentowania w ich zakresie (Walczyna, 1958, s. 3). W propozycji pierwszej (aprobowanej przez Ministerstwo Oświaty) nie zmieniono dotychczasowego układu programu. Pewne korekty wprowadzono do treści, przyczyniając się do ich uatrakcyjnienia i upraktycznienia. W klasie czwartej, w programie pedagogiki, zaproponowano nowy dział: „Nauczanie początkowe”. „Teorię wychowania” wzbogacono o zagadnienia dotyczące nauczyciela, jego osobowości, samokształcenia i doskonalenia oraz etyki zawodu. Ponadto omawiano organizację pracy szkoły (podstawowe przepisy prawne normujące pracę szkoły i nauczyciela, zadania i obowiązki kierownika, dokumentację pracy szkolnej itd.). Do programu historii wychowania wprowadzono kilka nowych haseł, m.in.: „Myśl pedagogiczna w Polsce. Wiek XX” (Liceum Pedagogiczne. Program przedmiotów pedagogicznych. I wariant, 1958, s. 3-12 i 18).

Wariant drugi programu, który ze względu na oryginalność zyskał sobie wielu zwolenników, posiadał układ „klinowy”, tzn. taki, w którym przedmioty pedagogiczne, zaproponowane dość wcześnie, bo już w klasie trzeciej, ale w niewielkim wymiarze godzin, w następnych latach były rozbudowywane. W klasie trzeciej, którą B. Suchodolski potraktował jako przygotowanie do właściwego kształcenia pedagogicznego, zaproponował historię oświaty, ujętą w obrazy z dziejów szkolnictwa i pracy nauczyciela (wraz z wstępnymi wiadomościami z psychologii ogólnej). Koncepcja programu była znacznie ciekawsza od wersji ministerialnej. Autor wprowadził kilka interesujących tematów, np. „obrazki z życia starochińskiego i starobabilońskiego”, „narodziny szkoły jako instytucji społecznej”, „problemy oświatowe partii robotniczych” i inne. Ciekawe były również tematy syntetyzujące materiał: „czym się zajmuje historia wychowania” oraz „czego nas uczy dzieje wychowania”. W klasie czwartej zaproponował zajęcia z pedagogiki (teorii wychowania i nauczania), połączone z psychologią i ćwiczeniami pt.: „Dziecko w domu, w szkole i w środowisku”, a także logikę. Zalecał, aby z przyszłymi nauczycielami omówić zagadnienia dotyczące: ogólnej charakterystyki współczesnych cywilizacji, roli oświaty i wychowania, celów, treści, procesu, zasad i metod wychowania, ze szczególnym uwzględnieniem Polski Ludowej, a także zachęcał do opracowania problematyki organizacji zajęć w szkole, w czasie lekcji i poza lekcjami. W klasie piątej zaplanował pedagogikę (wraz z psychologią) i metodykę nauczania początkowego. Zaproponował omówienie głównych etapów rozwoju myśli pedagogicznej i psychologicznej, a w drugiej części programu, wybrane zagadnienia z teorii i praktyki wychowania. Interesującą propozycją były też ćwiczenia pt.: „Dziecko w domu, szkole i środowisku”, które realizowano w związku z nauczaniem pedagogiki i psychologii. Autor zachęcał do analizy życia dziecka w domu rodzinnym, w szkole, w procesie wychowania i uczenia się oraz rozwoju jego życia społecznego (Program przedmiotów pedagogicznych II wariant, s. 2-13; Zaborowski, 1958, s. 23). W nowej koncepcji zredukowano zagadnienia z teorii nauczania (dydaktyki), co niewątpliwie było jej mankamentem.

Od 1958 r. realizowano także dwie koncepcje nauczania psychologii. W pierwszej propozycji (ministerialnej) w klasie czwartej (3 godz. tygodniowo), zaproponowano nauczanie psychologii ogólnej (łącznie z logiką i teorią nauczania). Do treści programu wprowadzono następujące zagadnienia: „psychika a zachowanie się”, „podłoże anatomiczno-fizjologiczne psychiki”, „metody poznawania psychiki dzieci”. Ponadto zajęto się: cechami, procesami (zdolność do spostrzeżeń, wyobrażenia, pamięć, itd.) oraz strukturami psychicznymi (temperament, osobowość, itd.). W klasie piątej (2 godz. tygodniowo) realizowano psychologię rozwojową

(łącznie z teorią wychowania i metodyką nauczania początkowego). Proponowano tematykę rozwoju psychicznego człowieka oraz główne kierunki współczesnej psychologii (Program przedmiotów pedagogicznych. I wariant, s. 15-16).

Autor drugiej koncepcji – B. Suchodolski – podzielił naukę psychologii na trzy etapy. Zalecał, aby już od klasy trzeciej uczniowie poznali wstępne wiadomości z psychologii ogólnej, w części dotyczącej psychiki dziecka (z ćwiczeniami). W klasie czwartej zaproponował zarys psychologii rozwojowej i wychowawczej, które połączył ze wspomnianymi ćwiczeniami: „Dziecko w domu, w szkole i w środowisku”. W klasie piątej natomiast opowiedział się za ścisłą korelacją tego przedmiotu z treściami programu pedagogiki. Wprowadził m.in. następujące tematy: „główne etapy historycznego rozwoju myśli pedagogicznej i psychologicznej” oraz „charakter współczesnej pedagogiki i psychologii burżuazyjnej, ich kierunki i prądy” (Program przedmiotów pedagogicznych. II wariant, s. 6, 11, 13; Zaborowski, 1958, s. 23). Łączne ujmowanie pedagogiki i psychologii było niewątpliwym atutem nowego programu. Do negatywów zaliczano, jak wspomniano, rozbudowane treści.

Nauczyciele liceów pedagogicznych mieli możliwość wyboru jednego z wariantów programu. W związku z tym, że propozycja aprobowana przez Ministerstwo Oświaty nie odbiegała w znacznym stopniu od dotychczas realizowanej koncepcji, znalazła ona więcej zwolenników. Wariant drugi realizowało piętnaście liceów (Walczyna, 1962, s. 18). Niewielka liczba „eksperymentujących” szkół nie zawsze wynikała z niechęci nauczycieli do zmian. O przyczynie tego stanu rzeczy wspominał m.in. nauczyciel liceum pedagogicznego w Tarnowskich Górach, który stwierdził, że: „radykalne zmiany w drugim wariantcie programu pociągną radykalne zmiany w stylu pracy uczniów, a mianowicie przejęcie na całkowitą samodzielność pracy, do czego uczniowie nasi nie są przygotowani należycie” (AP w Katowicach, 1948, 1953-1973, sygn. 1258, s. 198). Brak podręczników, odpowiedniej literatury i duża ilość zagadnień, wobec małej ilości przeznaczonego czasu, nie pozwalała, jego zdaniem, na tego rodzaju styl nauczania. Ponadto nie zgadzał się z zaproponowanym układem tematyki. Uznał, że powiązanie teorii nauczania i wychowania mogło wywołać chaos i „pomieszanie” pojęć w umysłach uczniów (AP w Katowicach, 1948, 1953-1973, sygn. 1258, s. 198-199).

Warto dodać, iż zgoda na eksperyment była impulsem do dalszych poszukiwań. Nauczyciele liceum pedagogicznego w Warszawie wystąpili do Ministerstwa Oświaty z prośbą o zezwolenie stosowania, przy realizacji pierwszego wariantu nauczania przedmiotów pedagogicznych, planu nauczania wariantu drugiego, z pewnymi nieznacznymi modyfikacjami¹⁵. Wyrażono zgodę na proponowane zmiany.

Kolejnej modyfikacji programu przedmiotów pedagogicznych dokonano w 1961 r. Nowa koncepcja, w zakresie nauczania pedagogiki, opierała się na pomysle B. Suchodolskiego (Programy nauczania przedmiotów pedagogicznych w liceum pedagogicznym i w liceum pedagogicznym dla wychowawczyń przedszkoli, 1961, s. 1-19; Kulpa, 1962, s. 79). Poprzedzić ją miały badania wyników nauczania z przedmiotów pedagogicznych, głównie dydaktyki ogólnej (AAN, sygn. 2548, s. 154), które planowano zorganizować w połowie maja 1961 r. Ostatecznie przeprowadzono je dopiero w następnym roku (AAN, sygn. 2548, s. 168-169),

¹⁵ W stosunku do ministerialnego programu wprowadzono następujące zmiany: rozłożono nauczanie poszczególnych przedmiotów pedagogicznych na okres 3 lat, w zakresie psychologii dodano jedną godzinę kosztem pedagogiki. AAN, sygn. 4624, s. 34-35 i 39.

dlatego nie wpłynęły na kształt nowego programu (Stasiński, 1961, s. 3). Zaproponowany w 1961 r. program nauczania pedagogiki obowiązywał do końca istnienia liceów pedagogicznych. Dokonano jedynie zmian w planie, dodając w 1967 r. jedną godzinę na metodykę nauczania początkowego (Dz. U. Min. O., 1961, nr 9, poz. 102, s. 234; Ratuś, 1974, s. 211).

Istotne zmiany wprowadzono w 1961 r. do treści programu psychologii. W klasie trzeciej, stanowiącej pierwszy stopień nauczania przedmiotów pedagogicznych, tak jak do tej pory, zaproponowano kurs psychologii rozwojowej, do której dodano elementy psychologii ogólnej (wraz z historią wychowania). Treści programu dotyczyły rozwoju psychiki dzieci i młodzieży oraz głównych pojęć, związanych z psychologią ogólną. W klasie czwartej pominięto psychologię rozwojową na rzecz psychologii wychowawczej (wraz z zarysem systematycznego kursu pedagogiki) (Kulpa, 1962, s. 79). W klasie piątej sugerowano uzupełnienie i wzbogacenie wiedzy psychologiczno-pedagogicznej oraz wykorzystywanie jej do rozwiązywania konkretnych zagadnień, z zakresu praktyki szkolnej (Stasiński, 1961, s. 1-2).

We wspomnianej koncepcji nie dokonano korekt w programie higieny szkolnej i społecznej. Uczono jej w klasie czwartej, przeznaczając na nią, tak jak do tej pory, 1 godz. tygodniowo (Ratuś, 1974, s. 210-211).

Program nauczania z 1961 r., pomimo swej oryginalności, spotkał się z krytyką. Zarzucano mu „przeładowanie” treściami, mówiono o trudnościach przy jego realizacji (Brzozowski, 1962, s. 1; Czapel, 1962, s. 1). Nowej koncepcji bronili współautorzy programu, np. Jadwiga Walczyna (1916-1991, pedagog), ceniła program za oryginalność i łączenie teorii z praktyką (Walczyna, 1962, s. 18-28). Można uznać, że był on pewnym novum w stosunku do dotychczasowych rozwiązań programowych. Jednakże w fazie realizacji wymagał dobrze przygotowanych nauczycieli i świetnie wyposażonych w środki dydaktyczne szkół. Dobrze egzemplifikuje to sprawozdanie nauczycieli liceum pedagogicznego w Tomaszowie Mazowieckim, w którym skarżono się na rozbudowane treści programu (szczególnie dla kl. trzeciej) oraz na ogromny zakres wiadomości, m.in. z historii wychowania (AP w Piotrkowie Trybunalskim oddz. w Tomaszowie Mazowieckim sygn. 6, s. 236). Mankamentem było to, że przy jego opracowywaniu nie uwzględniono stanowiska nauczycieli – praktyków, którzy najlepiej znali realia zakładów kształcących nauczycieli (Czapel, 1962, s. 1). Warto też zaznaczyć, że odbywały się zebrania w celu zapoznania nauczycieli z założeniami i treściami programów oraz metodami ich realizacji, na których prelegentami byli wybitni pedagodzy, dydaktycy i psycholodzy, m.in.: Jadwiga Walczyna, Józef Pieter i Czesław Kupisiewicz (CODKO 1949-1950, 1951-1958, sygn. I/53, t. 1, s. 188; Słania, 1963, z. 1, s. 52-53; Słania, 1965, z. 2, s. 218).

Z prezentacji koncepcji nauczania przedmiotów pedagogicznych w liceach pedagogicznych wynika, że absolwentów tych szkół starano się wyposażyć w gruntowną wiedzę. O ile w latach 1950-1956 programy nauczania, z zakresu psychologii oraz teorii i historii wychowania, były przeładowane treściami o charakterze ideologiczno-wychowawczym, a nauczanie dydaktyki sprowadzono do praktycznych wskazówek, odnoszących się do procesu nauczania – uczenia się, o tyle po 1956 r. unowocześniono profil kształcenia pedagogicznego w tych szkołach. Zaznaczyć należy, że o ostatecznym kształcie programu przedmiotów pedagogicznych zdecydował pedagog, historyk oświaty i szkolnictwa B. Suchodolski. Zastosowany przez niego układ zagadnień był oryginalny i zasługujący na uznanie. Podział nauczania przedmiotów pedagogicznych na trzy stopnie

organizacyjne (kl. III-V) oraz synchronizacja pedagogiki z psychologią, umożliwiła usystematyzowanie i pogłębienie wiedzy, niezbędnej w pracy zawodowej przyszłego nauczyciela. Interesującym pomysłem były ćwiczenia: „Dziecko w domu, w szkole i środowisku”, nawiązujące do przedmiotu: „Życie dziecka w środowisku i zagadnienia współczesne”, realizowanego w liceach pedagogicznych w międzywojniu.

Bibliografia

- Albert A. (1995). *Najnowsza historia Polski 1914-1993*. Warszawa: Świat Książki.
- Archiwum Akt Nowych w Warszawie Ministerstwo Oświaty w Warszawie, 1944, 1945-1966, sygn. 1618; sygn. 2548; sygn. 2553; sygn. 4623; sygn. 4624; sygn. 4267; sygn. 4268.
- Archiwum Akt Nowych, Akta Żanny Kormanowej, 1900-1988, sygn. 255.
- Archiwum Akt Nowych, Centralny Ośrodek Doskonalenia Kadr Oświatowych w Warszawie 1949-1950. 1951-1958 (dalej CODKO w Warszawie), sygn. 18; sygn. 1/53, t. 1.
- Archiwum Państwowe w Katowicach, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach, 1948, 1953-1973, sygn. 1258.
- Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim oddz. w Tomaszowie Mazowieckim, Liceum Pedagogiczne w Tomaszowie Mazowieckim, sygn. 6.
- Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego, Wydział Pedagogiczny (Wydz. Pedag.), sygn. 720 bp; sygn. 721.
- Brzozowski M. (1962). Czy program przedmiotów pedagogicznych jest realny. *Głos Nauczycielski*, nr 16. s. 1.
- Chmielewski W. J. (2006). *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa*. Warszawa: Neriton.
- Czapel J. (1962). Jeszcze o programie przedmiotów. *Głos Nauczycielski*, nr 20, s. 1.
- Dobosiewicz S. (1971). *Reforma szkoły podstawowej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Dobrowolski S., Nowacki T. (1966). *Szkoły eksperymentalne w Polsce 1900-1964*. Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Śląskiego (1946), nr 1-2. s. 31-33.
- Filipek J. (1958). Jeszcze o programie przedmiotów pedagogicznych. *Głos Nauczycielski*, nr 12, s. 5.
- Gurycka A. (1955). Nowy program psychologii w klasie III. *Głos Nauczycielski*, nr 46, s. 3.
- Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1955/56. Pedagogika. Metodyka nauczania początkowego. Praktyka pedagogiczna. Psychologia* (1955). Warszawa: PZWS.
- Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1956/57. Przedmioty pedagogiczne. Pedagogika – Metodyka nauczania początkowego – Praktyka pedagogiczna – Psychologia* (1956). Warszawa: PZWS.
- Instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych na rok szkolny 1957/58. Przedmioty pedagogiczne. Pedagogika. Metodyka nauczania początkowego. Psychologia. Logika. Higiena Szkolna* (1957). Warszawa: PZWS.
- Komisja Programowa Przedmiotów Pedagogicznych, Integralny program pedagogiki i zdławienie krytyki (1958). *Głos Nauczycielski*, nr 12. s. 5.
- Krawciewicz S. (1970). *Zawód nauczyciela. Z badań nad doskonaleniem i samokształceniem*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kulpa J. (1962). Struktura programów przedmiotów pedagogicznych w zakładach kształcenia nauczycieli szkół podstawowych. *Ruch Pedagogiczny*, nr 3, s. 79.
- Liceum Pedagogiczne. Program przedmiotów pedagogicznych. I wariant* (1958). Warszawa: PZWS.

- Liceum pedagogiczne. Program przedmiotów pedagogicznych. II wariant* (1958). Warszawa: PZWS.
- Majorek Cz. (2004). Systemy nauczania historii. W: J. Maternicki (red.) *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów* (s. 358-360). Warszawa: JUKA.
- Michalski S., *Praca naukowo-badawcza nauczyciela w II Rzeczypospolitej* (1994). Poznań: WN UAM.
- Młynarczyk A. (2007). *Edukacja historyczna w liceach pedagogicznych w latach 1944-1970*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. AŚ dr hab. Hanny Wójcik-Łagan, Kielce.
- Młynarczyk-Tomczyk A. (2009). *Edukacja historyczna w liceach pedagogicznych (1944-1970). Teoria i praktyka*. Kielce: KTN.
- Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18-23 czerwiec 1945*, S. Świdwiński (red.), (1945). Warszawa: PZWS.
- Program nauki (tymczasowy) w państwowym liceum pedagogicznym z polskim językiem nauczania* (1938). Lwów: PWKS.
- Program nauki w liceum pedagogicznym. Projekt. Przedmioty pedagogiczne* (1950). Warszawa: PZWS.
- Programy nauczania przedmiotów pedagogicznych w liceum pedagogicznym i w liceum pedagogicznym dla wychowawczyń przedszkoli* (1961). Warszawa: PZWS.
- Programy nauczania w liceum pedagogicznym i w liceum pedagogicznym dla wychowawczyń przedszkoli. Przedmioty pedagogiczne* (1961). Warszawa: PZWS.
- Ratuś B. (1974). *Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej (1944-1970). Działalność wychowawczo-dydaktyczna*. Warszawa: PWN.
- Ślania M. (1963). Kształcenie pedagogiczne nauczycieli dla reformy szkolnej. *Chowanna*, z. 1, s. 52-53.
- Ślania M. (1965). Problem programu przedmiotów pedagogicznych i warunków jego realizacji w zakładach kształcenia nauczycieli, *Chowanna*, z. 2, s. 218.
- Sośnicky K. (1958). Uwagi w związku z artykułem prof. B. Suchodolskiego. *Głos Nauczycielski*, nr 11, s. 3.
- Sośnicky K. (1961). Zagadnienia założeń programu nauczania pedagogiki w liceach pedagogicznych. *Ruch Pedagogiczny*, nr 1, s. 30.
- Stasiński S. (1961) Nowy program przedmiotów pedagogicznych w liceach i SN. *Głos Nauczycielski*, nr 43, s. 3, s. 1-2.
- Suchodolski B. (1957). Uwagi o programie pedagogiki w liceach pedagogicznych, *Kwartalnik Pedagogiczny*, nr 4, s. 117 i 119-120.
- Tymczasowa instrukcja programowa dla liceów pedagogicznych. Przedmioty pedagogiczne. Pedagogika – Metodyka nauczania początkowego – Psychologia – Higiena Szkolna – Logika* (1954). Zeszyt 1, Warszawa: PZWS.
- Walczyńska J. (1958). Eksperyment w liceach pedagogicznych. *Głos Nauczycielski*, nr 49, s. 3-4.
- Walczyńska J. (1962). Uwagi w sprawie programu przedmiotów pedagogicznych w liceach pedagogicznych i jego realizacji. *Ruch Pedagogiczny*, nr 2, s. 18-28.
- Wójcik-Łagan H. (1999). *Nauczyciele historii szkół średnich i powszechnych w latach 1918-1939* (s. 263). Kielce, WSP.
- Zaborowski Z. (1956). Przeciw dogmatyzmowi i schematyzmowi w naukach pedagogicznych. *Nowa Szkoła*, nr 5, s. 527-532.
- Zaborowski Z. (1958). Dwa warianty przedmiotów pedagogicznych. *Nowa Szkoła*, 1958, nr 10, s. 23-24.
- Zarządzenie Kierownika Resortu Oświaty, z dnia 1 września 1944 r. w sprawie organizacji studiów nauczycielskich w roku szkolnym 1944-1945, *Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty* (1944), nr 1-4, poz. 10, s. 13.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 czerwca 1961 r. w sprawie instrukcji programowej dla liceów pedagogicznych i liceów pedagogicznych dla wychowawczyń przedszkoli na r. szk. 1961/62, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty (1961), nr 9, poz. 102, s. 234.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 28 czerwca 1951 r. w sprawie instrukcji programowo-podręcznikowej dla liceów pedagogicznych na r. szk. 1951/52, Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty (1951), nr 13, poz. 165, s. 207.

Summary

The model of teaching pedagogical subjects in teacher's training high schools in 1944-1970

The article has presented the model of teaching pedagogical subjects in teacher's training high schools, which were the basic forms of education for the candidates for primary school teachers during the 25 years of the Polish People's Republic. The pedagogical subjects underlined the strong specification of these schools. Together with general, artistic and technical education, as well as the teacher's practice, they played a decisive role in preparing future teachers to perform their job. The thorough knowledge of these subjects was demanded from all the graduated.

In the article it was proved that the teacher's training high school graduates were equipped with a thorough knowledge of psychology, as well as theory and history of education, although, especially in 1949-1956, this knowledge was not free from ideological contents. It should be stressed that the final shape of the educational programme in the second half of the 50's and in the 60's was given by the outstanding pedagogue and historian of education, Bohdan Suchodolski. The syllabus implemented by him was highly original and worth recognition.